

Rafał Michaelis

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Polska

ks.rafał92@gmail.com

ORCID: 0009-0008-5251-1626

Ksiądz Aleksander Zienkiewicz jako rektor Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu. Lata 1953–1958

Rev. Aleksander Zienkiewicz as Rector of the Archdiocesan Higher
Seminary in Wrocław between the years 1953–1958

ABSTRACT: The Stalinist era was a particularly painful experience for the Church in Poland. Dozens of priests were murdered and hundreds were imprisoned, including Primate Stefan Wyszyński. The activities of the Church were restricted in all areas, and Catholics were deprived of their civil liberties. The situation was no different in the Apostolic Administration of Lower Silesia. Difficult times required an unconventional approach in dealing with state authorities and in managing church institutions. This article aims then to present the life and work of Rev. Aleksander Zienkiewicz as the second Rector of the Archdiocesan Higher Seminary in Wrocław between the years 1953–1958. The author used materials, collected between 2013 and 2016, from the archives of the Archdiocese of Wrocław, available studies, and previously unpublished memoirs of Zienkiewicz's seminary students. The article discusses the circumstances of Rev. Zienkiewicz's appointment to the office of rector, his relations with the governors of the Archdiocese of Wrocław (Rev. Kazimierz Lagosz and Bishop Bolesław Kominek), moderators and professors at the Higher Seminary in Wrocław, the organization of the activities of seminary students as well as their intellectual and spiritual formation. The last part presents issues related to physical work the seminary students had to undertake and its significance for their spiritual formation. The summary shows the influence of Rev. Aleksander Zienkiewicz on the activities of this Higher Seminary. This paper was intended to emphasize Rev. Zienkiewicz's role in the education of priests who became social activists, engaged not only in their pastoral ministry in the Archdiocese of Wrocław, but also in promoting social life in the parish. By highlighting the key role of Rev. Aleksander Zienkiewicz in the management of the Higher Seminary in Wrocław after World War II, the article offers a unique insight into this lesser-known part of the history of the Church in Lower Silesia.

KEY WORDS: Aleksander Zienkiewicz, Archdiocese of Wrocław, Higher Seminary in Wrocław, Kazimierz Lagosz, Bolesław Kominek, state authorities, rector, formation

ABSTRAKT: Czasy stalinowskie były szczególnie bolesnym doświadczeniem dla Kościoła w Polsce. Zamordowano kilkudziesięciu kapłanów, kilkuset uwięziono, włącznie z prymasem Wyszyńskim. Ograniczano działalność Kościoła na wszystkich płaszczyznach, pozbawiono katolików swobód obywatelskich. Nie inaczej było w Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska. Trudne czasy wymagały nieszablonowego podejścia w kontaktach z władzami państwowymi oraz w zarządzaniu instytucjami kościelnymi. Celem artykułu jest ukazanie życia i działalności ks. Aleksandra Zienkiewicza jako drugiego rektora Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu w latach 1953–1958. Autor wykorzystał materiały zawarte w aktach Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, dostępne opracowania oraz niepublikowane dotąd wspomnienia kleryków-wychowanków ks. Zienkiewicza, które zebrał w latach 2013–2016. W artykule omówione zostały okoliczności nominacji ks. Zienkiewicza na urząd rektora, jego relacje z rządcami archidiecezji wrocławskiej ks. Kazimierzem Lagoszem i bp. Bolesławem Kominkiem, moderatorami i profesorami wrocławskiego seminarium, kwestie organizacji zajęć alumnów i porządku ich formacji intelektualnej oraz duchowej. W ostatniej części przedstawiono zagadnienie pracy fizycznej alumnów i jej znaczenie dla ich formacji duchowej. W podsumowaniu ukazano wpływ ks. Zienkiewicza na działalność tej uczelni. W pracy zaakcentowano jego rolę w wychowaniu kapłanów-społeczników, którzy poza pracą duszpasterską w archidiecezji wrocławskiej animowali również życie społeczne skoncentrowane wokół parafii. Artykuł, ukazując kluczową rolę ks. Zienkiewicza w kierowaniu wrocławskim seminarium po II wojnie światowej, co dotąd nie doczekało się opracowania, pozwala lepiej poznać tę część historii dolnośląskiego Kościoła.

SŁOWA KLUCZOWE: Aleksander Zienkiewicz, archidiecezja wrocławska, seminarium duchowne we Wrocławiu, Kazimierz Lagosz, Bolesław Kominek, władze państwowe, rektor, formacja

Ksiądz Aleksander Zienkiewicz¹ zasłynął na niwie Kościoła wrocławskiego jako prężnie działający duszpasterz młodzieży akademickiej, duchowy

¹ Aleksander Zienkiewicz, ur. 12 VIII 1910 r. w Lembówce, w latach 1920–1926 uczył się w szkole podstawowej w Duniłowiczach, naukę kontynuował w Gimnazjum Biskupim w Drohiczyńcu, gdzie w 1931 r. zdał egzamin dojrzałości. W latach 1931–1938 studiował w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Pińskiej. Świecenia kapłańskie przyjął 3 IV 1938 roku. Jako kapłan pełnił funkcję asystenta Akcji Katolickiej, sekretarza bp. Kazimierza Bukraby. W 1939 r. został mianowany rektorem kościoła farnego w Nowogródku i kapłanem sióstr nazaretanek, późniejszych męczennic. Pełnił funkcję dziekana i wikariusza generalnego północnej części diecezji pińskiej. W 1946 r. został wysiedlony do Gorzowa Wielkopolskiego, następnie do Sycowa. W sierpnia 1947 r. został przeniesiony do Wrocławia, gdzie pracował jako prefekt I Liceum i Liceum Pedagogicznego. W latach 1953–1958 był rektorem seminarium duchownego we Wrocławiu, a od 1958 r. – duszpasterzem akademickim i twórcą Centralnego Ośrodka Duszpasterstwa Akademickiego we Wrocławiu. Duszpasterstwem młodzieży zajmował się do 1994 roku. Zmarł 21 XI 1995 roku. Zob. Józef Mandziuk, *Słownik księży pisarzy archidiecezji wrocławskiej: 1945–1992* (Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, 1997), 380.

opiekun inteligencji wrocławskiej oraz twórca Centralnego Ośrodka Duszpasterstwa Akademickiego we Wrocławiu. Jako drugi powojenny rektor seminarium wywarł również znaczący wpływ na formację alumnów i kształt samej instytucji.

Powstało wiele publikacji i artykułów dotyczących zarówno biografii ks. Zienkiewicza, jak też jego dorobku duszpasterskiego i naukowego. Większość tych opracowań koncentruje się na działalności duszpasterskiej wśród młodzieży², nie dysponujemy jednak szerszym opracowaniem dotyczącym jego wkładu w istnienie i działalność seminarium duchownego we Wrocławiu. Celem niniejszego artykułu jest wypełnienie tej luki i odpowiedź na pytania: jakim byłrektorem? Jak wyglądały jego relacje z władzami kościelnymi i państwowymi? Jaki był jego wkład w proces formacji alumnów?

Artykuł opiera się na dotychczasowych opracowaniach, materiałach Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu oraz Kronice Seminarium Duchownego we Wrocławiu. Wykorzystano także niepublikowane zapisy rozmów i ankiety dotyczące wspomnień o wrocławskim rektorze, jakie autor przeprowadził wśród jego wychowanków – ówczesnych kleryków. W niniejszej pracy posłużono się metodą historyczno-krytyczną. W pierwszej części przedstawiono kontekst kościelny i polityczny nominacji ks. Zienkiewicza na stanowisko rektora seminarium duchownego we Wrocławiu. W następnej zarysowano współpracę rektora z rządcami diecezji: ks. Kazimierzem Lagoszem i bp. Bolesławem Kominkiem. Kolejne dwa paragrafy poświęcono współpracy rektora z moderatorami i profesorami seminarium duchownego. Paragraf piąty dotyczy starań rektora o formację duchową i naukową alumnów, a ostatni – prac fizycznych wykonywanych przez alumnów seminarium.

Nominacja na rektora Wyższego Seminarium Duchownego w 1953 roku

Nominacja ks. A. Zienkiewicza na stanowisko rektora Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu zbiegła się z trudną dla Kościoła wrocławskiego sytuacją narzucenia przez władze państwowe wikariusza kapitulnego ks. Kazimierza Lagosza³. Rządca archidiecezji wrocławskiej powierzył

² Zob. Józef Swastek, *Sługa Boży ks. Aleksander Zienkiewicz „Wujek”*: Patron wychowawców i młodzieży zagrożonej dyktaturą relatywizmu (Kraków: Bratni Zew, 2013); publikacja przygotowana na rozpoczęcie procesu beatyfikacyjnego prezentuje całość życia i działalności Aleksandra Zienkiewicza.

³ Ks. Kazimierz Lagosz, ur. 29 II 1888 r. w Krośnie, święcenia kapłańskie przyjął 2 VII 1911 r. we Lwowie. Od maja 1945 r. był archiprezbiterem wrocławskim i proboszczem parafii

ks. Zienkiewiczowi funkcję pełniącego obowiązki rektora seminarium duchownego we Wrocławiu 18 XI 1953 roku⁴. Nominacja nie była jednak możliwa bez akceptacji Wojewódzkiej Rady Narodowej. Dopiero rok po desygnacji władze państwowe wydały zgodę na objęcie urzędu przełożonego seminarium duchownego przez ks. Zienkiewicza⁵.

Walory osobowe i doświadczenie w pracy z młodzieżą czyniły go odpowiednim kandydatem na to stanowisko. Jego praca w diecezji pińskiej, a po przesiedleniu w Sycowie i we Wrocławiu dała pozytywne rezultaty. Jako prefekt i katecheta w I Gimnazjum we Wrocławiu, I Liceum Ogólnokształcącym i Liceum Pedagogicznym we Wrocławiu oraz duszpasterz młodzieży i rektor niższego seminarium w Żaganiu dał się poznać jako kapłan świętobliwy i mądry⁶. Z relacji świadków wynika, iż ks. Lagosz oświadczył ks. Zienkiewiczowi, że sam nie cieszy się zaufaniem księży, dlatego rektor musi być bez zarzutu⁷. W piśmie nominacyjnym rządcą diecezji napisał:

Z radością i pełnym zadowoleniem stwierdzamy, że dotychczasowa praca Księdza na stanowisku prefekta w seminarium duchownym dała pozytywne rezultaty. Na wszystkich odcinkach życia alumnów dał się odczuć roztropnością i gorliwością kreowany wpływ Przewielebności Waszej, szczególnie zaś stosunek osobisty do alumnów był właściwy i nacechowany ojcowską życzliwością⁸.

15 lipca 1953 r. ks. Zienkiewicz w obecności ks. Nestora Szukalskiego⁹ i ks. Jarosława Chomickiego¹⁰ objął protokolarnie urząd rektora oraz zarząd nad całością

św. Bonifacego, a w latach 1951–1956 wikariuszem kapitulnym wrocławskim. Należał do ruchu „księży patriotów”. Zmarł 20 IX 1961 r. w Warszawie. Zob. Teczki personalne zmarłych kapłanów, Kazimierz Lagosz. b.p., Archiwum Archidiecezji Wrocławskiej (dalej: AAWr).

⁴ Swastek, *Sluga Boży ks. Aleksander Zienkiewicz*, 36.

⁵ Marian Biskup, „Ksiądz rektor Aleksander Zienkiewicz – wychowawca młodzieży duchownej,” in *Ksiądz Aleksander Zienkiewicz – sylwetka duchowa*, ed. Maria Lubieniecka and Jadwiga Wartalska (Kraków: Bratni Zew, 2006), 62.

⁶ Józef Puciłowski, „Jeszcze o Wujku,” *Nowe Życie* 6, no. 15 (1988), 10 i 14.

⁷ Ankieta IV, ksiądz Stanisław, ur. 1930 roku, relacja z dnia 23 października 2013 roku, archiwum autora.

⁸ Swastek, *Sluga Boży ks. Aleksander Zienkiewicz*, 36–37.

⁹ Ks. Nestor Szukalski, ur. 1884 r., kapłan diecezji lwowskiej, proboszcz parafii św. Stanisława i św. Doroty we Wrocławiu, wikariusz generalny archidiecezji wrocławskiej; zm. w 1954 roku. Zob. Teczki personalne zmarłych kapłanów, Nestor Szukalski. b.p., AAWr.

¹⁰ Ks. Jarosław Chomicki, w 1946 r. przybył na Dolny Śląsk do Jaworzyny Śląskiej, od 1962 r. był proboszczem parafii Bożego Ciała we Wrocławiu oraz radcą kurii wrocławskiej. Zob. Teczki personalne zmarłych kapłanów, Jarosław Chomicki. b.p., AAWr.

dóbr materialnych należących do seminarium duchownego we Wrocławiu¹¹. Był on drugim – po ks. Józefie Marcinowskim¹² – powojennym rektorem.

Ksiądz Zienkiewicz kierował seminarium w czasach bardzo trudnych dla Kościoła w Polsce, na co miało wpływ uwięzienie prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego oraz niektórych rządców, między innymi prawowitego rządcy wrocławskiego ks. Karola Milika¹³, likwidowanie placówek edukacyjnych prowadzonych przez zakony, zabór majątków kościelnych, stanowiących podstawę utrzymania parafii i innych instytucji, pokazowy proces kurii krakowskiej pod pretekstem współpracy z obcym wywiadem¹⁴. Z całą pewnością niełatwa była współpraca rektora z ks. Lagoszem, którego postawy nie można jednoznacznie ocenić. Nominacja zbiegła się z zacięłą walką, którą komuniści podjęli przeciwko Kościołowi. Ich celem było totalne podporządkowanie instytucji kościelnych władzom państwowym i ograniczenie jej wpływu na społeczeństwo. Te działania pociągnęły za sobą negatywne reperkusje. Stan personalny duchowieństwa diecezjalnego zmniejszył się o ponad dwa tysiące, uwięziono siedmiu biskupów, a dzieła charytatywne zupełnie zlikwidowano¹⁵. Ponadto rozbijano Kościół od środka, tworząc grupy kapłanów zrzeszających się w formalnych instytucjach, np. Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Księża ci wywodzili się ze środowisk skonfliktowanych z episkopatem, zwłaszcza z grona dawnych kapłanów Wojska Polskiego¹⁶. Istotnym akcentem fali ataków był zorganizowany w grudniu 1951 r. we Wrocławiu zjazd działaczy katolickich, w którym wzięło udział ponad 1,5 tysiąca księży tzw. „patriotów”¹⁷. Czas, w którym ks. Zienkiewicz obejmował urząd rektora wrocławskiego seminarium, charakteryzowało

¹¹ Stanisław Turkowski, „Ksiądz Aleksander Zienkiewicz – wychowawca młodzieży – w mojej pamięci,” in *Ksiądz Aleksander Zienkiewicz, kapłan i wychowawca: Sympozjum w piętą rocznicę śmierci, Wrocław 18–19 listopada 2000 r.* Ed. Maria Chomik, Maria Lubieniecka, and Jadwiga Wartalska (Kraków: Bratni Zew, 2001), 47.

¹² Ks. Józef Marcinowski, ur. 1897 r. na Wileńszczyźnie, w 1946 r. przybył do Wrocławia, gdzie został rektorem seminarium duchownego, proboszczem w Niemczy, wikariuszem generalnym i prepozytem kapituły; zm. w 1980 roku. Zob. Teczki personalne zmarłych kapłanów, Józef Marcinowski. b.p., AAWr.

¹³ Antoni Dudek and Ryszard Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)* (Kraków: Znak, 2003), 66.

¹⁴ Ryszard Terlecki, „Wielki wygnaniec. Metropolita krakowski ksiądz arcybiskup Eugeniusz Baziak,” in *Kościół w godzinie próby 1945–1989: Nieznane dokumenty i świadectwa*, ed. Tomasz Balon-Mroczyński and Jarosław Szarek (Kraków, 2006), 34.

¹⁵ Zygmunt Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002* (Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2003), 62.

¹⁶ Andrzej Nowak, *Czas walki z Bogiem*, ed. Leszek Sosnowski, *Kościół na Straży Polskiej Wolności* 4 (Kraków: Biały Kruk, 2011), 106.

¹⁷ Dudek and Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce*, 68.

ogólny osłabienie ducha wśród kleru, o czym wspominał prymas Wyszyński w swoich zapiskach. Fala propagandy, ataki, procesy pokazowe tworzyły klimat, w którym działania duchownych nie przynosiły zamierzonego skutku¹⁸.

Kadencja ks. Zienkiewicza na stanowisku rektora to również czas stałej inwigilacji przez Urząd Bezpieczeństwa. Na skomplikowaną ówczesną sytuację wskazuje również treść pisma z 24 I 1956 r. skierowanego do rektora, a podpisanego przez wikariusza kapitulnego¹⁹:

Ponownie, tym razem już pisemnie, zakazujemy księdzu Rektorowi głoszenia kazań i przemówień w kościołach i kaplicach bez naszego specjalnego zezwolenia. Czynimy to dla dobra księdza Rektora i dla seminarium, którego Przewielebność Wasza jest kierownikiem, a które, wobec licznych potrzeb i spraw, musiałyby nieobecność Rektora dotkliwie odczuć²⁰.

Służby państwowe kontrolowały wówczas treść wykładów, pomieszczenia seminaryjne, prowadziły przesłuchania kleryków²¹. Stała obecność rektora w seminarium była zatem konieczna. Należy podkreślić fakt, że kazania ks. Zienkiewicza były nie do przyjęcia z punktu widzenia władz państwowych, ponieważ akcentowały prawo do wolności, umiłowanie ojczyzny o chrześcijańskich korzeniach oraz nasycone były antropologią chrześcijańską, co nie było zgodne z propagowanym wówczas materialistycznym światopoglądem. Być może powyższa decyzja ks. Lagosza miała uchronić rektora od aresztowania lub internowania. Wydarzenia, które miały miejsce w tamtych latach są dzisiaj trudne do jednoznacznej oceny.

Współpraca księdza Aleksandra Zienkiewicza z rządcami archidiecezji wrocławskiej

Lata 1951–1956 to dla Kościoła wrocławskiego czas rządów ks. K. Lagosza. Wokół jego osoby i działań, które podejmował we Wrocławiu, narosło wiele niedomówień²². Po usunięciu z urzędu administratora apostolskiego we Wrocławiu

¹⁸ Jan Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)* (Warszawa: Neriton, 2003), 129.

¹⁹ Biskup, "Ksiądz rektor Aleksander Zienkiewicz," 62.

²⁰ Biskup, 62.

²¹ Ankietę III, ksiądz Witold, ur. 1927 roku, relacja z dnia 18 października 2013 roku, archiwum autora.

²² Stefan Wójcik, *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego: Na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945–1961*, Prace Historyczne. Instytut Historyczny

ks. Karola Milika władze zmusiły kapitułę katedralną, reprezentowaną w tym czasie przez ks. Franciszka Niedźbałę, do wyboru na wikariusza kapitulnego ks. Lagosza, archiprezbitera i proboszcza parafii św. Bonifacego we Wrocławiu²³.

Wybór ks. Lagosza na tak ważny urząd wywołał falę sprzeciwu i krytyki. Interweniowano nawet u prymasa Polski, aby nie zatwierdził wyboru rządcy diecezji we Wrocławiu²⁴.

Ocena rządów nad ordynariatem wrocławskim przez inf. Lagosza nie jest łatwa. W swoich działaniach wydawał się z jednej strony sprzyjać władzom komunistycznym, z drugiej zaś – być stróżem Kościoła na Dolnym Śląsku. Z całą pewnością prowadził politykę przeciwną episkopatowi polskiemu. Prymas Wyszyński, oceniając ks. Lagosza jako człowieka psychicznie wyczerpanego, który swoje ambicje usprawiedliwiał dobrem diecezji wrocławskiej²⁵, na mocy nadzwyczajnych uprawnień postanowił reaktywować kapitułę wrocławską, która miała „ograniczać” szkodliwą dla diecezji działalność ordynariusza²⁶. Rządy ks. Lagosza wpłynęły również negatywnie na prawidłowe funkcjonowanie seminarium. Zwolniono wówczas wybitnych i świętobliwych profesorów, niewygodnych dla władz, m.in. ks. Wincentego Urbana²⁷. Rektor Zienkiewicz wykazał się lojalnością wobec ks. Lagosza i nie ujawniał swojego zdania na temat ówczesnej sytuacji politycznej Kościoła. Oddał się rzetelnej pracy, bez względu na okoliczności²⁸. Wikariusz kapitulny widział w ks. Zienkiewiczu utalentowanego wychowawcę, pełnego autentycznej świętości i pokory, który

Uniwersytetu Wrocławskiego 15 (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995), 38.

²³ Józef Pater, *Z dziejów wrocławskiego Kościoła* (Wrocław: Muzeum Archidiecezjalne, 1997), 97.

²⁴ Pater, 39.

²⁵ Dominik Zamiatała, „Relacje prymasa Stefana Wyszyńskiego z ordynariuszami wrocławskimi w latach 1949–1974,” in *Prymas Stefan Wyszyński i episkopat Polski*, ed. Rafał Łatka and Dominik Zamiatała, *Biskupi w Realiach Komunistycznej Władzy* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 2023), 132.

²⁶ Grzegorz Sokołowski, „Sprawa mianowania ks. Wincentego Urbana biskupem pomocniczym dla Wrocławia,” in *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski ‘Ludowej’*, ed. Rafał Łatka, vol. 2 (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2020), 370.

²⁷ Bp Wincenty Urban, ur. 13 II 1911 r. w Grodzisku Dolnym, kapłan archidiecezji lwowskiej, następnie wrocławskiej, profesor historii Kościoła i patrologii w seminarium duchownym we Wrocławiu, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, biskup pomocniczy wrocławski, wychowawca alumnów; zm. 13 XII 1983 r. we Wrocławiu. Zob. Teczki personalne zmarłych kapłanów, Wincenty Urban. b.p., AAWr.

²⁸ Józef Swastek, „Życie i duchowość księdza prałata Aleksandra Zienkiewicza na tle historii archidiecezji wrocławskiej,” in *Ksiądz Aleksander Zienkiewicz, kapłan i wychowawca: Symposium w piątą rocznicę śmierci, Wrocław 18–19 listopada 2000 r.* Ed. Maria Chomik, Maria Lubieniecka, and Jadwiga Wartalska (Kraków: Bratni Zew, 2001), 26.

imponował studentom wiedzą teologiczną, a także wyrobionym poczuciem taktu²⁹. Z drugiej strony nie szczędził mu upokorzeń³⁰. Paradoksalnie w odbiorze kleryków ks. Zienkiewicz w tych momentach był najlepszym wychowawcą, który uczył pokory i miłości do Kościoła³¹. Był człowiekiem zdolnym do ponoszenia ofiar, a swoją pracę na stanowisku rektora traktował jako krzyż, który został mu dany w celu uświęcenia³². Ksiądz Stanisław – ówczesny alumn – wspomina:

Ks. Zienkiewicz był dobrym politykiem. Potrafił zarządzać seminarium w taki sposób, aby władze państwowe lub ks. Lagosz nie mogły zgłaszać żadnych zastrzeżeń. Dla rektora wiązało się to z cierpieniem, ponieważ musiał znosić upokorzenia ze strony wikariusza kapitulnego. Zienkiewicz znosił to cierpliwie, z pokorą, by ratować seminarium. Gdyby się sprzeciwił, to ks. Lagosz – w przypiętych emocjach – zwolniłby go z funkcji rektora, a Służba Bezpieczeństwa weszłaby do seminarium na dobre³³.

Z relacji świadków wynika, iż Zienkiewicz niejednokrotnie znosił wybuchy złości i oznaki niezadowolenia ze strony ks. Lagosza. Jak wspomina ks. Witold, jeden z wychowanków:

Ks. Zienkiewicz musiał być posłuszny. Ks. Lagosz był niezwykle despotyczny. Nieraz organizowano nam różne konferencje w auli, na których współpracownicy wikariusza kapitulnego poruszali tematy z życia diecezji, ingerując w obowiązki rektora. Musiało być tak jak powiedział Lagosz³⁴. Ks. Zienkiewicz był pokorny, wręcz uległy. Potrafił dyplomatyzować, żeby Wikariusza Kapitulnego zadowolić. Ks. Zienkiewiczowi zależało, na tym by seminarium utrzymać bez większych szkód³⁵.

Zienkiewicz w ocenie swoich wychowanków-kleryków był człowiekiem odpowiedzialnym na owe czasy i osobą niezwykle inteligentną:

²⁹ Benedykt Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz jako rządcą archidiecezji wrocławskiej w latach 1951–1956*, vol. 1 (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000), 215.

³⁰ Ankieta VI, ksiądz Jan, ur. 1932 roku, relacja z dnia 20 października 2013 roku, archiwum autora.

³¹ Ankieta IV, ksiądz Stanisław.

³² Ankieta II, ksiądz Adam, ur. 1931 roku, relacja z dnia 17 listopada 2013 roku, archiwum autora.

³³ Ankieta IV, ksiądz Stanisław.

³⁴ Ankieta I, ksiądz Stefan, ur. 1924 roku, relacja z dnia 17 października 2013 roku, archiwum autora.

³⁵ Ankieta III, ksiądz Witold.

*Nigdy nie dawał pretekstu komunistom, nie drażnił władzy, wiedział, jakie stosunki łączą ks. Lagosza z władzą świecką, dlatego nie wychylał się. Dyplomatycznie, między wierszami, dał nam do zrozumienia, że taka jest konieczność, wymuszona przez sytuację w diecezji*³⁶.

Funkcjonowanie seminarium utrudniał także fakt inwigilowania wykładów przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa oraz konieczność przyjmowania do seminarium kleryków, którzy za współpracę z władzami państwowymi zostali usunięci z innych seminariów, czego ks. Zienkiewicz miał świadomość. Ci klerycy zgłaszali się najpierw do inf. Lagosza, który wykorzystując swoją pozycję i władzę, nakazywał ich przyjęcie. Zadaniem kandydatów-agentów było namawianie alumnów do wystąpienia z seminarium i kompromitacja środowiska seminaryjnego³⁷. Wobec powyższych działań rektor był bezsilny, pozostawała tylko perswazja i namowy, aby kandydat sam opuścił seminarium. Niestety w takich sytuacjach trudno uniknąć błędu. Niekiedy w swojej ocenie ks. Zienkiewicz popełniał błąd, podejrzewając współpracę z Urzędem Bezpieczeństwa lub o nieszczere intencje kleryków, którzy mieli problemy ze zdrowiem lub edukacją³⁸. Nawet w takich przypadkach dał się jednak poznać jako człowiek, który potrafi przyznać się do pomyłki i przeprosić³⁹.

Ponadto Zienkiewicz musiał godzić się na usuwanie z seminarium profesorów, którzy nie podzielali polityki ks. Lagosza⁴⁰. Rządca diecezji wizytował każdego roku seminarium oraz wygłaszał do kleryków okolicznościowe konferencje. Zachęcał w nich do pracowitości, gospodarności oraz wzywał do patriotyzmu. Podkreślał, że klerycy, którzy nie pracują fizycznie, będą usuwani z seminarium⁴¹. W relacji z ks. Lagoszem rektor Zienkiewicz potrafił tak kierować seminarium, by nie budzić zastrzeżeń władz państwowych i jednocześnie zapewnić dostateczny poziom formacji alumnów, zgodny z wymogami Kościoła. Potwierdza to notatka znajdująca się w dokumentach aparatu bezpieczeństwa: „Ściśle wykonuje wszelkie dyrektywy Ordynariusza diecezji wrocławskiej ks. Lagosza. Seminarium wrocławskie obecnie nie jest traktowane jako wyższa uczelnia,

³⁶ Ankieta VI, ksiądz Jan.

³⁷ Henryk Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990: W świetle dokumentów MSW*, Kulisy Wywiadu i Kontrwywiadu (Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2000), 123.

³⁸ Ankieta VII, ksiądz Stanisław, ur. 1926 roku, relacja z dnia 12 lutego 2016 roku, archiwum autora.

³⁹ Ankieta I, ksiądz Stefan.

⁴⁰ Ankieta II, ksiądz Adam.

⁴¹ Ankieta IV, ksiądz Stanisław.

a jako szkoła zawodowa, w której przyzwyczajają się kleryków do pracy zawodowej w należytej postawie obywatelskiej”⁴².

Taki klimat współpracy wymogła sytuacja polityczna i ekonomiczna Kościoła na Śląsku. Ksiądz Zienkiewicz pozostawał wierny Kościołowi w trudnych czasach, zaś ks. Lagosz, wykorzystując sytuację, próbował realizować osobiste ambicje, traktując troskę o funkcjonowanie Kościoła wrocławskiego i jego instytucji jako sprawę drugorzędną. Tylko dzięki wychowawczej intuicji oraz zmysłowi dyplomatycznemu w kontaktach z ks. Lagoszem rektor mógł przygotować kleryków do podjęcia trudnych zadań w Polsce poddanej totalitarnej władzy⁴³.

Pozytywne zmiany przyniósł 1 XII 1956 r., gdy prawowity rządca archidiecezji wrocławskiej bp Bolesław Kominek⁴⁴, objął swój urząd. Został mianowany ordynariuszem wrocławskim jeszcze 28 IV 1951 r.⁴⁵, a sakrę biskupią otrzymał potajemnie w Przemyślu. Jednak zmiany na tym stanowisku nie były możliwe bez akceptacji ze strony władz komunistycznych. Po objęciu rządów we Wrocławiu bp Kominek dokonał gruntownych reform personalnych.

Wraz ze zmianą sytuacji politycznej w kraju rysowała się przed ks. Zienkiewiczem możliwość innej posługi wśród młodzieży akademickiej i inteligencji wrocławskiej⁴⁶. Już kilka miesięcy po objęciu urzędu rektora konspiracyjnie zajmował się młodzieżą akademicką, tworząc struktury duszpasterstwa akademickiego „Idziaki”. Teraz kończył się okres konspiracji i ks. Zienkiewicz mógł bez przeszkód realizować się w pracy akademickiej⁴⁷. Jednak ze względu na te reformy bp. Kominka została odłożona o rok w czasie podjęta przez ks. Zienkiewicza decyzja o ustąpieniu z urzędu rektora. Pozostając na tym stanowisku, wspierał działania nowego ordynariusza jeszcze przez ponad rok⁴⁸. Wprowadzane

⁴² Stanisław A. Bogaczewicz, „Osoba i działalność księdza Aleksandra Zienkiewicza w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa,” in *Sługa Boży ks. Aleksander Zienkiewicz – wrocławski kandydat na ołtarze*, ed. Waldemar Irek, Jadwiga Wartalska, and Grzegorz Sokołowski, Sympozja i Sesje Naukowe. Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu 25 (Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2013), 66–67.

⁴³ Turkowski, „Ksiądz Aleksander Zienkiewicz,” 26.

⁴⁴ Bp Bolesław Kominek, ur. 23 XII 1903 r. w Radlinie, administrator apostolski na Śląsku, biskup i kardynał wrocławski, uczestnik Soboru Watykańskiego II, autor listu biskupów polskich do niemieckich; zm. 10 III 1974 r. we Wrocławiu. Zob. Katalog IA28a/Bolesław Kominek/1258, AAWr.

⁴⁵ Bogaczewicz, „Osoba i działalność księdza Aleksandra Zienkiewicza,” 71.

⁴⁶ Józef Mandziuk, „Zienkiewicz Aleksander,” in *Słowniku polskich teologów katolickich*, ed. Józef Mandziuk, vol. 9 (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, 2006), 750.

⁴⁷ Mandziuk, 72–73.

⁴⁸ Mandziuk, 73–74.

reformy objęły reorganizację zajęć kleryków, by większy akcent kłaść na naukę i modlitwę niż na pracę fizyczną. Została także zniesiona kontrola prywatnej korespondencji kleryków⁴⁹. Ostatecznie 17 VI 1958 r. ks. Zienkiewicz (na własną prośbę) został przez bp. Kominka zwolniony z funkcji rektora, co pozwoliło mu na większe zaangażowanie w pracę z młodzieżą.

Współpracownicy księdza rektora Aleksandra Zienkiewicza. Moderatorzy Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu

Formacja duchowieństwa należy do istotnych zadań Kościoła. Jest ona warunkowana zarówno kontekstem kulturowym, jak i społeczno-gospodarczym danego kraju⁵⁰. W pełnieniu funkcji rektora seminarium duchownego w czasach stalinizmu ks. Zienkiewicz cieszył się wsparciem kapłanów, których sylwetki zostaną zarysowane poniżej.

Ojcowie duchowni

Funkcje ojców duchownych seminarium we Wrocławiu w latach 1953–1958 pełniło kolejno dwóch świątobliwych kapłanów: ks. mgr Franciszek Sasiadek SJ oraz ks. Józef Pazdur. Ojcowie duchowni nie pełnili żadnych innych obowiązków w seminarium, nie głosowali podczas rad pedagogicznych i nie zajmowali stanowiska w sprawie dopuszczenia kandydata do święceń wyższych lub niższych⁵¹.

Ksiądz Sasiadek obowiązki ojca duchownego w seminarium wrocławskim pełnił od 29 XII 1947 r. do 30 IV 1957 roku. Na to stanowisko został mianowany decyzją ks. Karola Milika, ówczesnego rządcy diecezji wrocławskiej⁵². We

⁴⁹ Jan Krucina, "Formacja teologiczna alumnów," in *50 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu*, ed. Ignacy Dec and Krystyn Matwijowski (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego; Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 1997), 54.

⁵⁰ Józef Swastek, "Wznowienie działalności Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu," in *50 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu*, ed. Ignacy Dec and Krystyn Matwijowski (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego; Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 1997), 15.

⁵¹ Józef Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku: Czasy najnowsze* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2013), 325.

⁵² Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 216.

wspomnieniach pośmiertnych następująco scharakteryzowano jego postawę: „Trzeba obiektywnie stwierdzić, że nie tylko nigdy nie zawiódł pokładanych w nim nadziei, ale ze wszystkich swych obowiązków i zadań wywiązywał się znakomicie i po mistrzowsku, przynosząc chlubę swemu zakonowi, a archidiecezji wrocławskiej oddając nieocenioną i niewymierną przysługę”⁵³.

Do jego zadań należało głoszenie konferencji ascetycznych, prowadzenie comiesięcznych dni skupienia, codzienna posługa w konfesjonale, prowadzenie skrutiniów z klerykami⁵⁴. Warto zaznaczyć, że ks. Sąsiadek rozmowy formacyjne przeprowadzał bardzo skrupulatnie. Pytał o postępy w życiu duchowym i wytyczał kierunki rozwoju. Z każdym klerykiem spotykał się raz w miesiącu na osobistej rozmowie⁵⁵. Pełnił również funkcję wykładowcy teologii ascetycznej i mistycznej. Był pilnym obserwatorem życia seminaryjnego. Bez skrupowania potrafił wskazać niedoskonałości w pracy przełożonych. Po wprowadzeniu do seminarium obowiązkowej pracy fizycznej wstawiał się za klerykami, którzy na skutek przemęczenia odnosili poważne braki w życiu duchowym i naukowym. Cieszył się wielkim autorytetem wśród kleryków i przełożonych⁵⁶. Świadczy o tym fakt przekazania mu przez kleryków memoriału skierowanego do ks. Lagosza z prośbą o złagodzenie warunków w seminarium. Klerycy mogliby narazić się na konsekwencje, gdyby sami zanieśli ów memoriał do kurii, w związku z tym prosili o jego przekazanie człowiekowi, któremu ufali najbardziej⁵⁷. Ksiądz Sąsiadek formował swoich podopiecznych w duchu miłości do Matki Bożej, a za wzór ich kapłańskiego posługiwania stawiał Najświętsze Serce Jezusa. Można go określić mianem wielkiego wychowawcy pierwszego pokolenia dolnośląskich kapłanów, którzy wspomagali księży przybyłych często ze swoimi parafianami z Kresów Wschodnich⁵⁸.

Ksiądz Józef Pazdur od 1955 r. pełnił funkcję ojca duchownego pomocniczego seminarium duchownego, a głównego ojca duchownego od 1957 r. do 1985 r., czyli do swojej konsekracji biskupiej, z przerwą na pracę duszpasterską w parafii św. Józefa w Świdnicy i Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Chojnowie⁵⁹. Przez trzy lata był bliskim współpracownikiem ks. Zienkiewicza.

⁵³ Józef Swastek, „Ś.p. ksiądz mgr Franciszek Sąsiadek TJ,” *Wrocławskie Wiadomości Kościelne* 32, nos. 9–10 (1977), 252.

⁵⁴ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 325.

⁵⁵ Ankieta IV, ksiądz Stanisław.

⁵⁶ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 216.

⁵⁷ Staniszewski, 217–18.

⁵⁸ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 325.

⁵⁹ Ignacy Dec, „Formacja duchowa alumnów we Wrocławiu po II wojnie światowej,” in *Unxit et misit: Księga jubileuszowa ku czci Księdza Biskupa Józefa Pazdura*, ed. Ignacy Dec (Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2000), 216.

Wcześniej pełnił funkcję zarządcy folwarku w Trestnie i tam służył kapłańską posługą klerykom. Jako duchowy opiekun alumnów cieszył się autorytetem i miłością, co można wnioskować z zachowanych świadectw:

Wśród kleryków ojciec Józef bardzo szybko zyskał należny mu autorytet i szacunek. Stał się dla nas prawdziwym Ojcem Duchownym. Szliśmy do niego ze wszystkimi naszymi problemami, smutkami, ale też radościami. Był naszym spowiednikiem i powiernikiem, doradcą. Był tym, który doskonale nas rozumiał, tym który potrafił uspokoić wzburzone, młode serce. W tamtych czasach była to osoba bardzo potrzebna⁶⁰.

Ksiądz Pazdur miał bardzo przystępne sposoby formowania kleryków, np. codziennie na korytarzu wywieszał kartkę z sentencją, która miała towarzyszyć klerykom przez cały dzień, stała się również motywem przewodnim do pracy nad sobą w danym dniu⁶¹. Był surowy dla siebie, lecz dla innych łagodny⁶². Dbał o piękno sprawowanej liturgii i nabożeństw. W 1984 r. został zamianowany biskupem pomocniczym wrocławskim. Sakra miała miejsce 12 stycznia 1985 r. w archikatedrze wrocławskiej. Podczas ceremonii asystował m.in. ks. Zienkiewicz⁶³.

Prefekci

Zadaniem prefekta jest wspieranie rektora oraz bezpośrednio towarzyszenie kandydatom do kapłaństwa. Prefekci mieli bliski kontakt z klerykami. Zabiegali o przestrzeganie regulaminu dnia seminaryjnego, odpowiadali za pracę fizyczną alumnów i motywowali do intensywnej nauki⁶⁴. W latach 1953–1958 urząd prefekta pełniło pięciu kapłanów, współpracowników ks. Zienkiewicza:

- Stanisław Turkowski, urodzony 6 X 1919 r. w rodzinie inteligenckiej⁶⁵. Po przyjeździe na Dolny Śląsk oddał się pracy katechetycznej wśród dzieci

⁶⁰ Ryszard Mroziuk, "Ojciec Józef Pazdur," in *Unxit et misit: Księga jubileuszowa ku czci Księdza Biskupa Józefa Pazdura*, ed. Ignacy Dec (Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2000), 105.

⁶¹ Mroziuk, 105–6.

⁶² Mroziuk, 33.

⁶³ Mroziuk, 45–46.

⁶⁴ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 325.

⁶⁵ Stefan Wójcik, *Ks. infułat dr Stanisław Turkowski: Lwowski duszpasterz na Dolnym Śląsku* (Wrocław: Stefan Wójcik, 1999), 21.

i młodzieży⁶⁶. Zasłynął również jako utalentowany kaznodzieja, szczególnie ceniono jego konferencje dla rodziców poświęcone wychowaniu. Funkcję prefekta pełnił w latach 1952–1954⁶⁷.

- Bronisław Maślanka, wyświęcony w Tarnowie w 1942 r., we Wrocławiu pracował od 1951 roku⁶⁸. Urząd prefekta pełnił w latach 1953–1955⁶⁹. Następnie pracował jako notariusz Sądu Biskupiego. W latach 1956–1958 pełnił też obowiązki wicerektora Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu.
- Czesław Marusak, urodzony w 1924 r. w Dąbrowie Tarnowskiej⁷⁰, święcenia kapłańskie przyjął w 1951 roku. Był kapelanem ks. Lagosza⁷¹. Funkcję prefekta pełnił w latach 1953–1955. Był bardzo zaangażowany w formację ludzką alumnów; organizował dla nich wycieczki i zawody sportowe. Jako wychowawca często pomagał im w pracy naukowej⁷².
- Michał Kruczek, urodzony w 1914 r., święcenia przyjął we Wrocławiu w 1955 roku⁷³. Prefektem został mianowany na prośbę ks. Zienkiewicza. Był nie tylko jego współpracownikiem, lecz również wychowankiem. Obowiązki prefekta pełnił w latach 1956–1958⁷⁴.
- Józef Listopad, wyświęcony we Lwowie w 1940 r., obowiązki prefekta pełnił w latach 1957–1958⁷⁵.

Prokuratorzy

Ksiądz Zienkiewicz kierował seminarium w bardzo trudnym okresie ekonomicznym, czemu towarzyszył nie tylko brak podręczników i papieru koniecznych do studiów. Sprawami gospodarczymi związanymi z funkcjonowaniem seminarium zajmowali się kapłani zwani prokuratorami⁷⁶. Ich praca była trudna, pracochłonna i czasochłonna. Musieli czuwać nad zaopatrzeniem seminarium w artykuły spożywcze, które wówczas trudno było zdobyć, oraz troszczyć się o sprawy

⁶⁶ Mandziuk, *Słownik księży pisarzy archidiecezji wrocławskiej*, 323–24.

⁶⁷ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 219.

⁶⁸ Wincenty Urban, „30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu (1947–1977),” *Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne* 15 (1983), 228.

⁶⁹ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 219.

⁷⁰ Mandziuk, *Słownik księży pisarzy archidiecezji wrocławskiej*, 220.

⁷¹ Urban, „30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu,” 229.

⁷² Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 220.

⁷³ Urban, „30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu,” 230.

⁷⁴ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 219.

⁷⁵ Staniszewski, 219.

⁷⁶ Staniszewski, 220.

finansowe, a trzeba zaznaczyć, że w tamtym czasie instytucje kościelne, w tym seminaria, były obłożone bardzo wysokimi podatkami⁷⁷. Funkcję prokuratora pełniło kolejno trzech kapłanów: Stanisław Turkowski – od września 1953 r. do grudnia 1954 r.; Zygmunt Wołochowicz – od grudnia 1954 r. do września 1955 r.; Władysław Rączka – w latach 1955–1958⁷⁸.

Rektor musiał z jednej strony troszczyć się o właściwą formację kleryków, z drugiej zaś – tworzyć z moderatorami jedną linię działania zarówno w stosunku do władz państwowych, jak i rządcy diecezji, o którego postawie już mówiono. Ks. Zienkiewicz w tym okresie potrafił stworzyć atmosferę sprzyjającą dojrzewaniu powołań; świadczą o tym świadectwa ówczesnych kleryków: *Był bardzo życzliwy dla nas kleryków, ugrzeczniiony, miał wielką kulturę osobistą. Bronił nas przed nowymi zarządzeniami ks. Lagosza. Starał się, byśmy mieli czas i na naukę, i na chwilę odpoczynku*⁷⁹. W opinii kleryków rektor zapisał się jako niespotyeczny, ugodowy, uprzejmy w stosunku do swoich współpracowników, potrafiący przyznać się do błędu, ufający ojcom duchownym i prefektom⁸⁰.

Profesorowie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu

Ksiądz Zienkiewicz, będąc rektorem seminarium, pełnił jednocześnie funkcję wykładowcy. Gruntowne wykształcenie, które zdobył na Uniwersytecie Wrocławskim, i szeroka znajomość literatury oraz kultury polskiej – wyniesione zapewne z Nowogrodka – umożliwiały mu prowadzenie pracy naukowej⁸¹. W seminarium wykładał katechizm⁸², zagadnienia wychowawcze⁸³, podstawy języka polskiego, kulturę osobistą, a także literaturę polską⁸⁴.

Rektorowi Zienkiewiczowi, jak i jego poprzednikowi ks. J. Marcinowskiemu, zależało na zorganizowaniu jak najlepszej kadry naukowej w celu wszechstronnego wykształcenia kleryków.

⁷⁷ Rafał Łatka and Józef Marecki, *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2017), 41.

⁷⁸ Staniszewski, 220.

⁷⁹ Ankieta III, ksiądz Witold.

⁸⁰ Ankieta I, ksiądz Stefan.

⁸¹ Swastek, *Sluga Boży ks. Aleksander Zienkiewicz*, 37.

⁸² Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 223.

⁸³ Staniszewski, 224.

⁸⁴ Ankieta IV, ksiądz Stanisław.

Biorąc pod uwagę nazwiska i dorobek naukowy profesorów wrocławskiego seminarium w latach 1953–1958, można powiedzieć, że poziom kształcenia należał do najwyższych w Polsce. Grono profesorów tworzyli: ks. dr Henryk Grządziel, późniejszy biskup-sufragan opolski (dogmatyka)⁸⁵; ks. dr Stanisław Mierzwa (dogmatyka)⁸⁶, ks. Józef Pujdak (dogmatyka), ks. dr Józef Marcinowski, pierwszy powojenny rektor seminarium wrocławskiego⁸⁷ (teologia porównawcza⁸⁸); mgr inż. Jerzy Sienkiewicz (agronomia)⁸⁹; ks. dr Ewaryst Dębicki (prawo kanoniczne)⁹⁰; prof. Tadeusz Sinicki (prawo kanoniczne)⁹¹; ks. prof. Michał Wyżyński (prawo kanoniczne)⁹²; ks. dr Franciszek Ilków-Gołąb (teologia moralna, język łaciński)⁹³, ks. mgr Leon Jezierski (teologia moralna, homiletyka, fonetyka, liturgika i ceremonia)⁹⁴; ks. dr Wincenty Urban (historia Kościoła, patrologia i historia sztuki)⁹⁵; dr Włodzimierz Lenkiewicz (historia sztuki)⁹⁶; ks. dr Józef Wojtukiewicz (katechetyka, pedagogika, ćwiczenia z katechetyki)⁹⁷; ks. Bronisław Maślanka (katechetyka)⁹⁸; ks. dr Wiesław Gawlik (metodologia, historia filozofii, kosmologia)⁹⁹; ks. Stanisław Zdanowicz (liturgika i rubrycystyka)¹⁰⁰; ks. Czesław Marusak (patrologia)¹⁰¹; ks. mgr Franciszek Sąsiadek (ascetyka, język łaciński)¹⁰²; ks. Eugeniusz Tomaszewski (apologetyka)¹⁰³; ks. dr Sylwester Baksik (Nowy Testament)¹⁰⁴; ks. dr Mikołaj Witkowski (Nowy Testament, archeologia

⁸⁵ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 326.

⁸⁶ Mandziuk, *Słownik księży pisarzy archidiecezji wrocławskiej*, 223–24.

⁸⁷ Józef Marcinowski, "Seminarium wrocławskie w pierwszych latach powojennych" (Wrocław, 1972), 50.

⁸⁸ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 224.

⁸⁹ Staniszewski, 224.

⁹⁰ Staniszewski, 224.

⁹¹ Staniszewski, 224.

⁹² Mandziuk, *Słownik księży pisarzy archidiecezji wrocławskiej*, 374–75.

⁹³ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 328.

⁹⁴ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 222–23.

⁹⁵ Mariusz Leszczyński, *Księża diecezjalni ekspatrianci archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego: Słownik biograficzny*, Centralny Projekt Badawczy IPN Władze Komunistyczne Wobec Kościołów i Związków Wyznaniowych w Polsce 1944–1989 (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2020), 843.

⁹⁶ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 223.

⁹⁷ Mandziuk, 329.

⁹⁸ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 223.

⁹⁹ Staniszewski, 222.

¹⁰⁰ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 329.

¹⁰¹ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 223.

¹⁰² Staniszewski, 221–223.

¹⁰³ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 328.

¹⁰⁴ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 223.

biblijna, wstęp do Starego Testamentu, Stary Testament, język grecki)¹⁰⁵; ks. dr Stanisław Wójtowicz (Nowy Testament)¹⁰⁶; ks. dr Jan Wierusz Kowalski (liturgika i ceremonia; archeologia biblijna, wstęp do Starego Testamentu, wstęp ogólny do Pisma Świętego, Stary Testament, rubrycystyka)¹⁰⁷; doktor nauk medycznych Stanisław Pilczyński (medycyna pastoralna)¹⁰⁸; ks. dr Stanisław Góra (teoria poznania, kosmogonia i teodycea)¹⁰⁹; ks. Leon Pęcherek (kultura muzyczna)¹¹⁰; ks. dr Jan Puzio (metodologia, historia filozofii, kosmogonia, metafizyka, psychologia, teodycea, etyka)¹¹¹; ks. dr Kazimierz Kotula (teologia pastoralna)¹¹²; ks. dr Marian Rzczewski (homiletyka)¹¹³; ks. dr Józef Jaskółowski (teologia pastoralna)¹¹⁴; ks. Edward Kopeć (apologetyka)¹¹⁵. Ponadto naukę o Polsce wykładali: mgr Aleksander Kania, red. Stefan Bakinowski oraz Andrzej Brożek¹¹⁶. Na szczególną uwagę zasługują profesorowie, którzy tworzyli kadre naukową w pierwszych latach po wojnie: ks. dr Józef Jelito, wykształcony we Wrocławiu i Lwowie. Opanował trudny język akadyjski, wykładał egzegezę Starego Testamentu¹¹⁷; o. Albert Wojtczak OFM, pierwszy wicerektor seminarium duchownego we Wrocławiu po II wojnie światowej, profesor filozofii, autor wielu publikacji o tematyce filozoficznej. Biegłe władał językiem niemieckim i francuskim¹¹⁸; ks. dr Hieronim Feicht CM, teolog; habilitację uzyskał z muzykologii; jeden z największych autorytetów muzycznych w Polsce¹¹⁹; ks. dr Józef Umiński, wyświęcony na kapłana w Płocku, studiował w Rzymie i Monachium. We Wrocławiu wykładał historię kościoła¹²⁰.

¹⁰⁵ Staniszewski, 222–23.

¹⁰⁶ Staniszewski, 223.

¹⁰⁷ Staniszewski, 221–23.

¹⁰⁸ Staniszewski, 223.

¹⁰⁹ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 329.

¹¹⁰ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 221.

¹¹¹ Staniszewski, 222.

¹¹² Staniszewski, 223.

¹¹³ Staniszewski, 222.

¹¹⁴ Staniszewski, 223.

¹¹⁵ Staniszewski, 223.

¹¹⁶ Staniszewski, 223.

¹¹⁷ Marian Biskup, "Kształcenie teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławiu w latach 1947–1968," in *300 lat Wydziału Teologicznego we Wrocławiu*, ed. Ignacy Dec (Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2002), 86.

¹¹⁸ Urban, "30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu," 227–29.

¹¹⁹ Biskup, "Kształcenie teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławiu," 86.

¹²⁰ Biskup, 86.

W seminarium uczono również języków obcych nowożytnych. Lektorami języka niemieckiego byli: ks. mgr Michał Kruczek oraz dr Franciszek Jankowski; język rosyjski wykładała dr Irena Dąbrowska¹²¹.

Pomimo powojennych braków kadrowych po niespełna siedmiu latach udało się ks. Zienkiewiczowi stworzyć poważne zaplecze dla rozwoju nauki w seminarium duchownym we Wrocławiu. Kadra profesorska posiadała wysokie kwalifikacje zarówno naukowe, jak i wychowawcze. Wielu z nich miało poważny dorobek naukowy. Współpraca między gronem profesorskim a rektorem, który cieszył się ogromnym szacunkiem i poważaniem wśród nich, układała się pomyślnie. Ksiądz Tadeusz Silnicki, europejskiej klasy historyk i kanonista, podczas jednego z wykładów miał powiedzieć, że jeszcze za życia wyniosłby Zienkiewicza na ołtarze¹²².

Troska o formację alumnów

Formacja kandydatów do kapłaństwa dokonuje się na dwóch płaszczyznach: duchowej i intelektualnej. Nie ma żadnych racji, dla których kandydat do przyjęcia sakramentu święceń mógłby zostać zwolniony z formowania się na którejkolwiek z podanych płaszczyzn. Żadne decyzje nie mogą wpływać ujemnie ani ograniczać formacji do kapłaństwa, ani czynić mniej ważnym którykolwiek z podanych wyżej aspektów. Wychowanie na płaszczyźnie duchowej i intelektualnej alumnów seminarium wrocławskiego od 1947 r. przerywane było koniecznością pracy fizycznej. Wszyscy mieszkańcy Wrocławia zobowiązani byli wówczas do odgruzowania powierzonej sobie części zrujnowanego miasta. Nikt nie kwestionował tej konieczności. Sytuacja alumnów kierowanych do pracy fizycznej, która też była częścią formacji, pogorszyła się gdy w 1952 r. inf. Lagosz nakazał klerykom zatroszczyć się o dwa majątki rolne przynależące do Kurii Wrocławskiej oraz o odbudowę poszczególnych budynków znajdujących się na Ostrowie Tumskim, co nie było bez szkody dla formacji naukowej i duchowej. Ta kwestia zostanie rozszerzona w kolejnym paragrafie. Dodatkowym utrudnieniem był fakt inwigilacji seminarium przez Urząd Bezpieczeństwa. Komuniści nie tylko chcieli mieć wpływ na stan kadry naukowej, kontrolowali również wykłady. Zależało im na stworzeniu w seminarium „technikum teologicznego”,

¹²¹ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 221.

¹²² Swastek, *Śługa Boży ks. Aleksander Zienkiewicz*, 37.

a nie prawdziwej uczelni wyższej. Ograniczono przydział żywności oraz próbowano zastraszyć kleryków groźbami i częstymi kontrolami¹²³.

Formacja duchowa

Formacja duchowa zmierza do tego, by życie duchowe kandydata do kapłaństwa charakteryzowało się umiejętnością zażyłej, przyjacielskiej łączności z Chrystusem – Kapłanem¹²⁴. Nad formacją duchową alumnów za rządów ks. Zienkiewicza czuwali ks. Sąsiadek i ks. Pazdur, o czym już mówiono.

Droga do osiągnięcia przyjaźni z Jezusem prowadzi przez praktyki religijne, zwłaszcza codzienną Eucharystię¹²⁵. Zgodnie z ustalonym regulaminem klerycy zobowiązani byli do uczestnictwa w codziennej Eucharystii oraz do spełniania innych praktyk religijnych. Co warto podkreślić, sam rektor swoją pobożnością i rozmodleniem imponował młodemu alumnom. Zgodnie ze świadectwem jednego z nich: *Klerycy zabiegali, by móc służyć ks. Zienkiewiczowi do Mszy Świętej*¹²⁶. Codzienną Eucharystię dla kleryków sprawował sam rektor, który jak już mówiono, był stale obecny w seminarium, gdyż ks. Lagosz zabronił mu głoszenia rekolekcji i kazań w parafiach¹²⁷. Tłumaczył swoją decyzję troską o sprawy wychowawcze seminarium.

Sprawozdania ks. Sąsiadka dostarczają wiele informacji na temat formacji duchowej alumnów seminarium duchownego we Wrocławiu. Życie wewnętrzne w seminarium i ćwiczenia duchowe alumnów były ściśle określone regulaminem seminaryjnym. Codziennie rano alumni zobowiązani byli do półgodzinnego rozmyślenia. Od wieczornych modlitw do zakończenia modlitw porannych obowiązywało ich również święte milczenie. Milczenie było wymagane także podczas obiadu i kolacji. W tym czasie klerycy wsłuchiwali się w lekturę religijną lub list pasterski, który odczytywał wyznaczony na dany dzień orator. Alumni codziennie rano uczestniczyli we Mszy Świętej. Znaczna ich część przystępowała do komunii świętej, co nie było wówczas ich obowiązkiem¹²⁸. Klerycy zobowiązani byli do cotygodniowego korzystania z sakramentu pokuty i pojednania. Spowiedź odbywała się zasadniczo w piątek, który w seminarium

¹²³ Biskup, "Ksiądz rektor Aleksander Zienkiewicz," 62–63.

¹²⁴ Marian Biskup and Aleksander Radecki, eds., *Metropolitalne Wyższe Seminarium Duchowne we Wrocławiu* (Wrocław: Metropolitalne Wyższe Seminarium Duchowne, 2002), 104.

¹²⁵ Biskup and Radecki, 104.

¹²⁶ Ankietę II, ksiądz Adam.

¹²⁷ Swastek, *Sługa Boży ks. Aleksander Zienkiewicz*, 39.

¹²⁸ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 218.

był dniem pokutnym, lub w pierwszy czwartek miesiąca¹²⁹. W tym czasie do dyspozycji kleryków było ośmiu spowiedników seminaryjnych. W praktyce jednak spowiedź odbywała się nieregularnie, ponieważ wyznaczone terminy pokrywały się z wypełnianiem obowiązku pracy fizycznej. W związku z tym klerycy korzystali ze spowiedzi w okolicznych kościołach wrocławskich, co ujemnie wpływało na ich rozwój duchowy, byli bowiem pozbawieni stałego spowiednika. Oprócz zasadniczych praktyk religijnych klerycy brali udział również w wieczornych modlitwach z ogólnym rachunkiem sumienia, południowych modlitwach z rachunkiem sumienia szczegółowym i modlitwą *Anioł Pański* oraz modlitwie brewiarzowej¹³⁰. Alumni uczestniczyli również w konferencjach ascetycznych, które miały na celu wyrobienie w nich ducha pobożności i praktykę życia duchowego, ducha karności i pracowitości. Celem pogłębienia nabożeństwa do Najświętszego Serca Pana Jezusa klerycy zobowiązani byli do odprawienia comiesięcznej godziny świętej. Dwa lub trzy razy w roku organizowano czterodniowe rekolekcje, zazwyczaj w Wielkim Poście i na początku roku akademickiego. Najczęściej funkcję rekolekcjonistów pełnili ojcowie duchowni, bardzo rzadko zapraszano kogoś spoza seminarium. Raz w miesiącu odbywał się dzień skupienia dla kleryków. W niedziele i święta klerycy brali udział w Mszach Świętych w katedrze, gdzie spełniali różne funkcje. Część z nich była zaangażowana w asystę liturgiczną, kolejni śpiewali w chórze. Formację duchową zaburzał nadmiar pracy fizycznej i zajęć dodatkowych¹³¹. Ksiądz Sąsiadek zwracał niejednokrotnie uwagę rektorowi i moderatorom seminaryjnym na te problemy, pozostawały one jednak nierozwiązane. Zauważył również, że wychowanie seminaryjne wygląda raczej na tresurę niż autentyczną formację. W swoim sprawozdaniu nadmienił, że wśród moderatorów za mało było uczuć życzliwych i miłości wobec kleryków oraz zrozumienia ich problemów¹³². Taka atmosfera uniemożliwiała spokojny rozwój alumnów, natomiast wywoływała niezadowolenie i napięcie.

Formacja naukowa

Ksiądz A. Zienkiewicz był rektorem również w najtrudniejszych dotąd czasach dla teologicznych ośrodków naukowych. Brakowało wykładowców,

¹²⁹ Staniszewski, 218.

¹³⁰ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 331.

¹³¹ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 217.

¹³² Staniszewski, 217.

a wrocławskie seminarium musiało korzystać z pomocy samodzielnych pracowników naukowych, stąd następowały częste zmiany personalne na niektórych katedrach.

Pomimo braków kadrowych seminarium szybko dorównało poziomem pozostałym ośrodkom naukowym. Pracowano również nad zmianą systemu prowadzenia wykładów, które angażowałyby słuchaczy do czynnej współpracy z profesorem podczas zajęć¹³³. W tym okresie korzystano z regulaminu dla alumnów Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu, opracowanego przez rektorów seminariów duchownych na zjazdach, które miały miejsce we Wrocławiu i Poznaniu w latach 1950–1951¹³⁴. Wcześniej opierano się na regulaminie wypracowanym przez seminarium krakowskie. Powojenną działalność seminarium można podzielić na trzy okresy: budowania (1947–1951), eksperymentów (1951–1956) oraz stabilizacji (od 1956 r.). Czas rządów rektorskich ks. Zienkiewicza przypada na drugi okres i częściowo na trzeci. Należy zaznaczyć, że to właśnie on najbardziej zabiegał o normalizację sytuacji seminarium duchownego we Wrocławiu, czego przejawem była reforma formacji seminaryjnej. W związku z wzrostem liczby kapłanów ks. Lagosz przedłużył studia z pięciu do sześciu lat¹³⁵. Pod koniec swoich rządów we Wrocławiu, gdy nie istniała już nagleca potrzeba kształcenia kapłanów, wikariusz kapitulny postanowił przedłużyć studia seminaryjne do lat siedmiu: „Z początkiem roku akademickiego 1956/57 Rektorat Seminaryjny doda jeszcze jeden roczny kurs wstępny, czyli zerowy, który uzupełniać będzie wiadomości humanistyczne i ogólne kandydatów do kapłaństwa, czyli pobyt alumnów w seminarium będzie trwał 7 lat”¹³⁶.

Ten zabieg rządcy diecezji nie został zrealizowany z uwagi na „odwilż październikową”, która pozbawiła go urzędu wikariusza kapitulnego. Wprowadzenie „roku zerowego” miało na celu uzupełnienie podstawowej wiedzy adeptów do kapłaństwa z zakresu języka polskiego, historii, literatury i kultury. Ówczesne szkoły średnie nie zapewniały dostatecznej formacji ludzkiej, kulturalnej i duchowej, tak koniecznej do podjęcia formacji kapłańskiej. Nadmiar obowiązków w seminarium uniemożliwiał alumnom nadrobienie ewentualnych zaległości. Jak zostało już wspomniane, regularne studium uniemożliwiała zajęcia dodatkowe (m.in.: orkiestra dęta, teatr, nauka jazdy samochodem, o czym szerzej powie się w dalszej części paragrafu) oraz praca fizyczna, która włączana w porządek

¹³³ Marcinowski, „Seminarium wrocławskie,” 6.

¹³⁴ Urban, „30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu,” 249.

¹³⁵ Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 234.

¹³⁶ Staniszewski, 234.

dnia seminaryjnego, kolidowała z innymi zajęciami, głównie wykładami¹³⁷. Praca przy odgruzowywaniu miasta nie zabierała klerykom czasu przeznaczanego na wykłady, jednak zajmowała popołudnia, czyli czas przeznaczony na studium osobiste. Natomiast praca w folwarkach rolnych odbierała klerykom całe tygodnie wykładów, co powodowało poważne zaległości, które musieli nadrobić samodzielnie¹³⁸. Ze sprawozdania ks. Zienkiewicza wynikało, że taki stan rzeczy doprowadził do fatalnych wyników egzaminów. Najgorzej sytuacja przedstawiała się w latach 1953–1954. Dopiero na skutek zabiegów rektora alumni w czasie sesji egzaminacyjnej mieli więcej czasu na studium, problem pracy został rozwiązany w inny sposób.

Systematyczną pracę naukową uniemożliwiały też częste zmiany kadrowe. Profesorowie, którzy nie chcieli podporządkować się woli wikariusza kapitulnego, byli zwalniani z pełnionych funkcji i przenoszeni do pracy duszpasterskiej¹³⁹.

Kolejnym utrudnieniem był brak podręczników oraz możliwości powielania skryptów. Konieczne było stałe spisywanie wykładów¹⁴⁰. W latach 1953–1958 na 157 studentów na dwóch kursach podręcznik do historii posiadało zaledwie 22 kleryków. Podobnie sprawa miała się z innymi przedmiotami¹⁴¹.

Od 1952 r. funkcjonował przy seminarium chór chłopięcy zainicjowany przez ks. Lagosza. Zgodnie z jego zarządzeniem chór mieli współtworzyć klerycy. Początkowo siedzibą chóru była kamienica nr 4 na Ostrowie Tumskim, a po kilku miesiącach ośrodek został przeniesiony do gmachu seminarium duchownego. Udział kleryków w chórze był niemały. W 1955 r. z bliżej nieznanych powodów chór chłopięcy został rozwiązany¹⁴². Nie spowodowało to bynajmniej ulgi w porządku seminaryjnym, ponieważ chór – od tego czasu – tworzyli wyłącznie klerycy.

Od listopada 1954 r. w myśl zarządzenia wikariusza kapitulnego każdy kleryk w ciągu swego studium w seminarium powinien dobrze opanować śpiew oraz grę na dowolnym instrumencie, ponieważ wykształcenie muzyczne może być przydatne w przyszłej pracy duszpasterskiej¹⁴³. W tym czasie powstała również orkiestra smyczkowa¹⁴⁴. Zakupiono nowe instrumenty, które były formą premii za wykonywaną przez alumnów pracę. Klerycy należący do orkiestr lub

¹³⁷ Marcinowski, "Seminarium wrocławskie," 74.

¹³⁸ Marcinowski, 75.

¹³⁹ Ankieta IV, ksiądz Stanisław.

¹⁴⁰ Urban, "30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu," 251.

¹⁴¹ Urban, 251.

¹⁴² Urban, 65.

¹⁴³ Urban, 66.

¹⁴⁴ Ankieta I, ksiądz Stefan.

chórów nie byli zwolnieni z prac fizycznych, w związku z czym czas przeznaczony na naukę gry lub śpiew odejmowano z czasu studium. Taki stan rzeczy musiał wprowadzić poważny zamęt do trybu studiów. W praktyce pozostawało studentom na naukę około dwóch godzin dziennie. Alumni wrocławscy byli przeładowani programem zajęć, wykładów, ćwiczeń muzycznych i pracy fizycznej¹⁴⁵. Z relacji ks. Wincentego Urbana, który wizytował seminarium w 1954 r., wynika, że rozkład godzin zajęć kleryków wyglądał następująco: „Godz. 8.00–12.20 przedmioty wykładowe, 14.00–18.00 orkiestra, instrukcje fortepianowe, ćwiczenia indywidualne, 16.00–18.00 w sobotę chór i śpiew. W tych trudnych eksperymentach alumni zdobywali wiedzę, nie mieli jednak czasu na jej pogłębienie”¹⁴⁶.

Nagromadzenie zajęć sprawiło, że zarówno chór, jak i orkiestry nie funkcjonowały należycie. Klerycy, chcąc zyskać czas na studium, zwalniali się z prywatnych zajęć, jednak brak systematyczności ćwiczeń muzycznych był widoczny podczas prób orkiestry. Gdy sprawa ta dotarła do ks. Lagosa, ostro zareagował i wydał rozporządzenie następującej treści: „Jedna godzina dziennie ćwiczeń jest obowiązkiem dla każdego kleryka z zespołu orkiestry. Absencja nieusprawiedliwiona pociągnie za sobą odpowiednie sankcje”¹⁴⁷.

Obrona podjęta przez Zienkiewicza przyniosła rezultaty przeciwne do oczekiwanych: ordynariusz wrocławski zarządził, że klerycy przed ukończeniem studiów będą zdawali ścisły egzamin ze śpiewu i muzyki, a ci, którzy go nie zdadzą, nie otrzymają święceń kapłańskich¹⁴⁸. Rektor starał się zwrócić uwagę ordynariusza na fakt, że zadaniem kleryków jest przede wszystkim dobre przygotowanie się do pracy duszpasterskiej oraz osiągnięcie odpowiedniej wiedzy i że inne aktywności mogą podejmować w czasie wolnym, którego i tak mają zbyt mało¹⁴⁹. Wikariusz kapitulny miał jednak inne zdanie na ten temat. Twierdził, że „Absolwenci seminarium duchownego we Wrocławiu mają pełnić na swoich placówkach także misję kulturalną i przyczyniać się do umuzykalnienia ludu polskiego”¹⁵⁰. Ponadto uważał, że „na wykładach należy podać rzeczy najprostsze, istotne, a odrzucić drobiazgi. Każdy profesor powinien nauczać studenta na wykładzie tak, by nie musiał już uczyć się w domu”¹⁵¹.

¹⁴⁵ Urban, „30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu,” 250.

¹⁴⁶ Urban, 250.

¹⁴⁷ Marcinowski, „Seminarium wrocławskie,” 84.

¹⁴⁸ Marcinowski, 85.

¹⁴⁹ Ankieta III, ksiądz Witold.

¹⁵⁰ Marcinowski, „Seminarium wrocławskie,” 85.

¹⁵¹ Urban, „30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu,” 249.

W okresie eksperymentów (1951–1956) nastąpił pewien przerost. Seminarium stało się czymś w rodzaju instytucji kształcenia zawodowego, a nie wydziałem uniwersyteckim¹⁵². Rektor Zienkiewicz w tym czasie podejmował działania, które miały na celu normalizację sytuacji panującej w seminarium. Niejednokrotnie musiał zmagać się z zarządzeniami ks. Lagosza, które z seminarium czyniły ośrodek szkolenia zawodowego. Rektor zabiegał, aby w życiu seminaryjnym formacja intelektualna, duchowa i prace fizyczne były zrównoważone¹⁵³.

Praca fizyczna

Praca naukowa i fizyczna zawsze zajmowała uprzywilejowane miejsce w formacji kapłańskiej. We Wrocławiu, szczególnie po 1947 r., nabrała ona szczególnego wymiaru. Klerycy pracowali nie tylko w celu zdobycia odpowiednich cech charakteru i doświadczenia, jak ciężko pracują ludzie, do których mieli być posłani z kapłańską posługą. Praca fizyczna stanowiła podstawę egzystencji seminarium duchownego po II wojnie światowej, bowiem klerycy prowadzili gospodarstwa rolne w Wojszycach i Trestnie. Z relacji ks. J. Marcinowskiego możemy dowiedzieć się o motywach i okolicznościach pracy kleryków w kurialnych gospodarstwach.

W maju 1952 roku dowiedzieliśmy się, że Kuria Wrocławska przejęła w dzierżawę od Caritasu 48-hektarowe gospodarstwo rolne [...]. Zaraz też powiedział nam o tym sam wikariusz kapitulny. Zarazem wyjaśnił, że chce, aby klerycy zaprawiali się w jakiejś mierze do pracy fizycznej i na roli. Oczywiście – tłumaczył dalej – trzeba tak zorganizować tę pracę – co zależy od przełożonych seminaryjnych – aby nauka na tym nie cierpiała. Z początku wystarczy tam wystać codziennie do pracy ośmiu kleryków. Niech wyjeżdżają rano, a wieczorem wracają do seminarium. A kiedy w Trestnie zostanie przygotowane mieszkanie, to będą tam przebywać i pracować po tygodniu, tzn. będzie tam stale ośmiu kleryków, zmieniających się co tydzień. [...] Na początku maja pan kierownik Trestna upomniał się o przystanie kleryków do pracy, prosiłem go o zwłokę, ponieważ kleryków by to bardzo przygnębiło i wpłynęło jak najgorzej na wynik egzaminów, które w tym czasie już były w toku¹⁵⁴.

¹⁵² Urban, 249.

¹⁵³ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 331.

¹⁵⁴ Marcinowski, "Seminarium wrocławskie," 74.

Te blisko 50-hektarowe gospodarstwa zapewniały wyżywienie i byt materialny klerykom, profesorom i wszystkim potrzebującym, którzy przychodzili po pomoc do seminaryjnej furty. Studenci wrocławskiego seminarium włączyli się również w odbudowę Wrocławia zniszczonego podczas II wojny światowej.

Pierwsi klerycy, oprócz realizowania programu naukowo-formacyjnego, angażowali się w odgruzowanie budynku Wyższego Seminarium Duchownego oraz pracowali przy wykopie na przewody elektryczne, aby umożliwić doprowadzenie na Ostrów Tumski prądu, zwłaszcza do katedry i budynku seminaryjnego. W okresie tym alumni włożyli wiele trudu w podniesienie z gruzów zniszczonej katedry i sąsiednich ulic na Ostrowie Tumskim, które uległy dewastacji na skutek działań wojennych. W tych pierwszych powojennych latach studenci teologii Wyższego Seminarium Duchownego wraz z przełożonymi i profesorami swoim zaangażowaniem dawali świadectwo wierności obranemu powołaniu i wielkiej troski o przyszłość tego, co budowali nie tylko dla siebie, ale i dla następnych pokoleń¹⁵⁵.

Do zadań kleryków należało przede wszystkim odbudowanie gmachu seminarium duchownego zniszczonego w czterdziestu procentach w wyniku działań wojennych. Zobowiązani byli również do podniesienia z ruin budynku katedry wrocławskiej oraz – zgodnie z zawartą z władzami państwowymi umową – musieli odgruzować plac Katedralny, ulicę Katedralną, ulicę Wyszyńskiego, część rynku i poszczególne ulice przynależące administracyjnie do Ostrowa Tumskiego. Rektor Zienkiewicz, znając wspomnienia alumnów związane z okupacją niemiecką, zdawał sobie sprawę, że formację do kapłaństwa należy rozpocząć od kształtowania dobrze pojętego człowieczeństwa¹⁵⁶. Zachęcał zatem alumnów do głębokiej pobożności i pracowitości, wytrwałości na objętej drodze i do patriotyzmu. Praca fizyczna wykonywana była w myśl regulaminu, w którym podkreślano, że każdy alumn seminarium duchownego we Wrocławiu obowiązany jest – obok studiów – pracować fizycznie¹⁵⁷. Ponadto alumni musieli zadbać o trwałość wykonanych prac. W tym celu pełnili nocne warty na Ostrowie Tumskim, aby zapobiec dewastacji obiektów przez szabrowników, jak i ochronić sprzęt budowlany¹⁵⁸. Do omawianej aktywności zobowiązani byli

¹⁵⁵ Józef Pater, *Ksiądz infułat dr Karol Milik jako rządcą archidiecezji wrocławskiej w latach 1945–1951*, Rozprawy Naukowe. Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu 92 (Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2012), 182.

¹⁵⁶ Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, 330–331.

¹⁵⁷ Mandziuk, 333.

¹⁵⁸ Mandziuk, 333.

wszyscy alumni bez wyjątku. Mnogość zadań, wykonywanych często kosztem studium i modlitw, budziła sprzeciw w klerykach, którzy informowali o tym swojego rektora. Wówczas ks. Zienkiewicz starał się wyjaśnić im sens tego, co robią. Zachęcał do wytrwałości i cierpliwości. Jego charakter, osobista świętość i czystość intencji sprawiały, że jego wypowiedzi spotykały się z pełnym zrozumieniem wychowanków¹⁵⁹. Ze wspomnień ówczesnych kleryków wynika, iż pracy fizycznej było dużo:

Poza Ostrowem Tumskim w całości była jeszcze ul. Wyszyńskiego, która wtedy była wąskim przejściem. Następnie miasto aż do kościoła Bożego Ciała. Gróz ładowaliśmy na wozy i wywoziliśmy. Miejsca, gdzie się to zwałowało, to: hałda naprzeciwko cmentarza przy ulicy Bardzkiej, następnie nad Odrą za kościołem św. Wawrzyńca oraz za dworcem głównym PKP. Ksiądz rektor Aleksander Zienkiewicz był bardzo przeciwny tym pracom, to był dla niego krzyż. On nie był oporny, żeby pracować, ale nie tak ciężko i kosztem nauki. Nadawał pracy wartość duchową. Miało to być ćwiczenie woli, uodpornienie się na trudności, jakie niesie życie. Ponadto co pięć tygodni jeden rocznik wyjeżdżał na gospodarstwo. Chór i orkiestra nie zwalniały z prac, wyjątkowo tylko. To były Wojszyce i Trestno. Ja jeździłem do Wojszyc. Tam hodowaliśmy krowy i świnie. Na polach uprawialiśmy buraki, ziemniaki i rozmaite zboża. Do prac nadzorczych i ważniejszych, takich jak sama uprawa i zasiew, byli zatrudnieni i wyznaczeni ludzie świeccy. Przełożonym na miejscu był ks. Kiwacz. Obecny był również ksiądz Józef Pazdur, który pełnił rolę ojca duchownego. Tam była kaplica. Codziennie rano mieliśmy Mszę świętą i modlitwy. Były dwa miesiące wakacji i nie było wolnych sobót tak jak dzisiaj. Klerycy nie zajmowali się domem. Były panie, które sprzątały i pomagały w kuchni¹⁶⁰.

Obowiązek pracy fizycznej w takiej formie rozszerzył ówczesny rządca diecezji. Poleciał rektorowi zatroszczyć się o stan chodnika przynależącego do placu Katedralnego. Po wykonaniu tej pracy zlecał kolejne: klerycy mieli uporządkować swój plac Katedralny, to jest dzisiejszy trawnik znajdujący się po stronie wschodniej katedry, a przed frontem seminarium duchownego także wszystkie cztery chodniki wokół tego placu, częściowo również i jezdnię. Początkowo klerycy mieli pracować wyłącznie w czasie wolnym, bez szkody dla studium, stąd przyjęli te polecenia za rzecz normalną, bo każdy wtedy rozumiał potrzebę porządkowania miasta. W późniejszych tygodniach prac zaczęło przybywać¹⁶¹.

¹⁵⁹ Swastek, *Sługa Boży ks. Aleksander Zienkiewicz*, 40.

¹⁶⁰ Ankieta I, ksiądz Stefan.

¹⁶¹ Marcinowski, "Seminarium wrocławskie," 69–70.

W piśmie skierowanym do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej we Wrocławiu ks. Lagosz napisał:

W 1953 roku alumni Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego w ramach pracy społecznej odgruzowali na Wyspie Tumskiej i w pobliskim sąsiedztwie następujące ulice: świętego Marcina, Najświętszej Maryi Panny, świętej Jadwigi, Szczytnicką, Wieczorka, Prałacką, Katedralną i plac Katedralny, o łącznej długości 1289 metrów. [...] W roku 1953 uporządkowali również ogrody przy gmachu seminarium duchownego i domach kanonickich oraz ogród i park nad Odrą. Pracując fizycznie, klerycy osiągnęli wysoki poziom etyczny: byli bardzo punktualni i pracowali wzorowo. Przy odgruzowaniu pracowali również księża profesorowie i mieszkańcy Wyspy Tumskiej. Księża kanonicy kapitulni odgruzowali kościół Najświętszej Maryi Panny¹⁶².

Początkowo nadmiar prac fizycznych spotykał się ze sprzeciwem tak kleryków, jak i profesorów. Widząc jednak owoce wspólnego trudu, Zienkiewicz w sprawozdaniu ze stanu seminarium duchownego za rok 1954 napisał, że zajęcia związane z odgruzowaniem miasta i obsługą gospodarstw rolnych od strony psychicznej nie przedstawiają już trudności¹⁶³. Alumnów podejmowali również samodzielne inicjatywy związane z aktywnością fizyczną, np. z okazji kolejnej rocznicy święceń kapłańskich swojego rektora jako dar jubileuszowy w czasie wakacji wywieźli 300 furmanek gruzu.

Klerycy angażowali się również w prace remontowe i adaptacyjne na terenie samego seminarium. Trzy bomby, które trafiły w budynek seminaryjny, spowodowały wiele zniszczeń. Niemal w ogóle nie było dachu¹⁶⁴. Wszystkie przedsięwzięcia budowlano-konserwatorskie doprowadziły do powstania krzywdzących opinii na temat kleryków wrocławskiego seminarium duchownego, którym twardo stawiał opór Zienkiewicz.

Obowiązek pracy wpisany był w opłaty, które wnoszono za pobyt w seminarium. Było to 300 złotych plus kilogram tłuszczu. Funkcjonowały też stypendia umożliwiające zwolnienie z opłat lub z prac¹⁶⁵.

Prace prowadzone w seminarium duchownym były wynikiem konieczności ekonomicznej i historycznej, choć zaburzały porządek formacji seminaryjnej. Zniszczenia, jakie pozostawiła po sobie II wojna światowa, wymagały naprawy

¹⁶² Staniszewski, *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz*, 229.

¹⁶³ Staniszewski, 229.

¹⁶⁴ Biskup and Radecki, *Metropolitalne Wyższe Seminarium Duchowne we Wrocławiu*, 81.

¹⁶⁵ Ankieta IV, ksiądz Stanisław.

i uporządkowania. Klerycy nie mogli uchylać się od obowiązku doprowadzenia ojczyzny do ładu gospodarczego, kulturowego i duchowego.

Również zajęcia w majątkach rolnych były spowodowane złą sytuacją ekonomiczną, dlatego podjęcie ich było konieczne w celu wyżywienia tak wielkiej liczby alumnów i profesorów.

Rektor Zienkiewicz, czasem niezrozumiany przez swoich kleryków, potrafił stworzyć alumnom odpowiedni system aktywności, nakazanej przecież odgórnie, tak by nie dopuścić do strat w zakresie studium i formacji duchowej. Potrafił wyrobić w klerykach szacunek do ludzi pracy i wpoić im, że do wielkich rzeczy dojść można tylko wytrwałym działaniem. Potrafił również twardo zareagować i bronić kleryków, gdy wyznaczone im zadania były ponad ich siły i możliwości czasowe. Taki stan rzeczy przyniósł paradoksalnie dobre owoce, ponieważ klerycy po ukończeniu seminarium posiadali nie tylko wiedzę teologiczną, ale również wiedzę z zakresu agronomii i budownictwa. Podejmując pracę na terenie Archidiecezji Wrocławskiej, stawali się nie tylko duszpasterzami, ale również animatorami życia społecznego.

Podsumowanie

W niniejszym artykule ukazano życie i działalność ks. Zienkiewicza jako rektora Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu. Ksiądz Zienkiewicz, dzięki wcześniejszej pracy wśród alumnów niższego seminarium duchownego w Żaganiu, zasłynął jako wybitny wychowawca i formator, co predysponowało go do podjęcia funkcji rektora. Jego zaledwie 5-letnia kadencja była czasem zmagania się z władzami państwowymi i kościelnymi. W jej trakcie udało się rektorowi w znacznej części odbudować kadrę profesorską i przywrócić wysoki poziom kształcenia w seminarium. Godząc studium z naturalnym rytmem formacyjnym i pracą fizyczną, wychował księży-społeczników, którzy nie tylko spełniali swoje funkcje kapłańskie na terenie archidiecezji, ale animowali również życie społeczne w środowisku parafii.

Ksiądz Zienkiewicz przeprowadził seminarium przez najtrudniejszy okres w powojennej historii. Okazał się sprawnym zarządcą, który dzięki sympatii do młodych ludzi i szacunku, jakim cieszył się wśród nich, zarówno świeckich, jak i duchownych, był również dobrym wychowawcą. Błędy personalne, które się mu zdarzały, z całą pewnością nie wynikały ze złej woli rektora, ale były skutkiem panującej sytuacji politycznej w Polsce i w archidiecezji wrocławskiej zarządzanej przez wikariusza kapitulnego ks. Lagosza, narzuconego przez władze komunistyczne. Jako rektor potrafił przezwyciężyć trudności związane

z ingerencją rządcy diecezji w działalność seminarium, uchronić je przed obniżeniem poziomu naukowego i jego rangi, nie dopuścić do przyjęcia święceń osób, które do seminarium wstąpiły z niesłusznych pobudek, chociaż nie sposób było uniknąć błędu w polityce personalnej. Dbał by relacje z moderatorami i profesorami układały się poprawnie i nacechowane były solidarnością. Umiejętnie łączył formację duchową i intelektualną alumnów z pracą fizyczną nakazaną klerykom przez wikariusza kapitulnego, minimalizując szkody wynikające z jego decyzji dla działania seminarium.

Najlepszym podsumowaniem okresu kierowania seminarium przez ks. Zienkiewicza są słowa alumnów zapisane w kronice seminaryjnej z okazji jubileuszu kapłańskiego:

W głębokich słowach przedstawił nam obraz prawdziwego kapłaństwa Chrystusowego. Nie piękno słów, nawet nie głębia treści, wywarły na nas najgłębsze wrażenie. Za słowem i treścią spotykamy się codziennie. Wzruszył nas jednak autentyzm Jego kapłaństwa i właśnie za to go cenimy, kochamy i dziękujemy¹⁶⁶.

Niniejsze opracowanie wpisuje się w zamiar całościowego i szczegółowego przedstawienia życia i działalności kaznodziejskiej i dydaktycznej ks. Zienkiewicza jako wielkiego kapłana i wychowawcy.

Bibliografia

- Ankieta I, ksiądz Stefan, ur. 1924 roku, relacja z dnia 17 października 2013 roku, archiwum autora.
- Ankieta II, ksiądz Adam, ur. 1931 roku, relacja z dnia 17 listopada 2013 roku, archiwum autora.
- Ankieta III, ksiądz Witold, ur. 1927 roku, relacja z dnia 18 października 2013 roku, archiwum autora.
- Ankieta IV, ksiądz Stanisław, ur. 1930 roku, relacja z dnia 23 października 2013 roku, archiwum autora.
- Ankieta VI, ksiądz Jan, ur. 1932 roku, relacja z dnia 20 października 2013 roku.
- Ankieta VII, ksiądz Stanisław, ur. 1926 roku, relacja z dnia 12 lutego 2016 roku.
- Biskup, Marian. "Ksiądz rektor Aleksander Zienkiewicz – wychowawca młodzieży duchownej." In *Ksiądz Aleksander Zienkiewicz – sylwetka duchowa*, edited by Maria Lubieniecka and Jadwiga Wartalska, 60–66. Kraków: Bratni Zew, 2006.

¹⁶⁶ Kronika MWSD we Wrocławiu, lata 1962–1984. b.p., Archiwum Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu.

- Biskup, Marian. "Kształcenie teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławiu w latach 1947–1968." In *300 lat Wydziału Teologicznego we Wrocławiu*, edited by Ignacy Dec, 85–92. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2002.
- Biskup, Marian, and Aleksander Radecki, eds. *Metropolitalne Wyższe Seminarium Duchowne we Wrocławiu*. Wrocław: Metropolitalne Wyższe Seminarium Duchowne, 2002.
- Bogaczewicz, Stanisław A. "Osoba i działalność księdza Aleksandra Zienkiewicza w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa." In *Sługa Boży ks. Aleksander Zienkiewicz – wrocławski kandydat na ołtarze*, edited by Waldemar Irek, Jadwiga Wartalska, and Grzegorz Sokołowski, 55–100. Sympozja i Sesje Naukowe. Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu 25. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2013.
- Dec, Ignacy. "Formacja duchowa alumnów we Wrocławiu po II wojnie światowej." In *Unxit et misit: Księga jubileuszowa ku czci Księdza Biskupa Józefa Pazdura*, edited by Ignacy Dec, 214–26. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2000.
- Dominiczak, Henryk. *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990: W świetle dokumentów MSW*. Kulisy Wywiadu i Kontrwywiadu. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2000.
- Dudek, Antoni, and Ryszard Gryz. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków: Znak, 2003.
- Katalog IA28a/Bolesław Kominek/1258, Archiwum Archidiecezji Wrocławskiej.
- Kronika MWSD we Wrocławiu, lata 1962–1984. b.p., Archiwum Archidiecezji Wrocławskiej.
- Krucina, Jan. "Formacja teologiczna alumnów." In *50 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu*, edited by Ignacy Dec and Krystyn Matwijowski, 51–57. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego; Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 1997.
- Leszczyński, Mariusz. *Księga diecezjalni ekspatrianci archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego: Słownik biograficzny*. Centralny Projekt Badawczy IPN Władze Komunistyczne Wobec Kościołów i Związków Wyznaniowych w Polsce 1944–1989. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2020.
- Łatka, Rafał, and Józef Marecki. *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2017.
- Mandziuk, Józef. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku: Czasy najnowsze*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2013.
- Mandziuk, Józef. *Słownik księży pisarzy archidiecezji wrocławskiej: 1945–1992*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, 1997.
- Mandziuk, Józef. "Zienkiewicz Aleksander." In *Słowniku polskich teologów katolickich*, edited by Józef Mandziuk, vol. 9, 751–53. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, 2006.
- Marcinowski, Józef. "Seminarium wrocławskie w pierwszych latach powojennych." Wrocław, 1972.
- Mroziuk, Ryszard. "Ojciec Józef Pazdur." In *Unxit et misit: Księga jubileuszowa ku czci Księdza Biskupa Józefa Pazdura*, edited by Ignacy Dec, 107–14. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2000.
- Nowak, Andrzej. *Czas walki z Bogiem*. Edited by Leszek Sosnowski. Kościół na Straży Polskiej Wolności 4. Kraków: Biały Kruk, 2011.

- Pater, Józef. *Ksiądz infułat dr Karol Milik jako rządca archidiecezji wrocławskiej w latach 1945–1951*. Rozprawy Naukowe. Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu 92. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 2012.
- Pater, Józef. *Z dziejów wrocławskiego Kościoła*. Wrocław: Muzeum Archidiecezjalne, 1997.
- Pucillowski, Józef. "Jeszcze o Wujku." *Nowe Życie* 6, no. 15 (1988): 10–11.
- Sokołowski, Grzegorz. "Sprawa mianowania ks. Wincentego Urbana biskupem pomocniczym dla Wrocławia." In *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski 'Ludowej'*, edited by Rafał Łatka, vol. 2, 368–86. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2020.
- Staniszewski, Benedykt. *Ksiądz infułat Kazimierz Lagosz jako rządca archidiecezji wrocławskiej w latach 1951–1956*. Vol. 1. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- Swastek, Józef. *Sługa Boży ks. Aleksander Zienkiewicz „Wujek”: Patron wychowawców i młodzieży zagrożonej dyktaturą relatywizmu*. Kraków: Bratni Zew, 2013.
- Swastek, Józef. "Ś.p. ksiądz mgr Franciszek Sąsiadek TJ." *Wrocławskie Wiadomości Kościelne* 32, nos. 9–10 (1977): 250–56.
- Swastek, Józef. "Wznowienie działalności Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu." In *50 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu*, edited by Ignacy Dec and Krystyn Matwijowski, 15–23. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego; Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 1997.
- Swastek, Józef. "Życie i duchowość księdza prałata Aleksandra Zienkiewicza na tle historii archidiecezji wrocławskiej." In *Ksiądz Aleksander Zienkiewicz, kapłan i wychowawca: Sympozjum w piątą rocznicę śmierci, Wrocław 18–19 listopada 2000 r.* Edited by Maria Chomik, Maria Lubieniecka, and Jadwiga Wartalska, 19–38. Kraków: Bratni Zew, 2001.
- Teczki personalne zmarłych kapłanów, Jarosław Chomicki. b.p., Archiwum Archidiecezji Wrocławskiej.
- Teczki personalne zmarłych kapłanów, Józef Marcinowski. b.p., Archiwum Archidiecezji Wrocławskiej.
- Teczki personalne zmarłych kapłanów, Kazimierz Lagosz. b.p., Archiwum Archidiecezji Wrocławskiej.
- Teczki personalne zmarłych kapłanów, Nestor Szukalski. b.p., Archiwum Archidiecezji Wrocławskiej.
- Teczki personalne zmarłych kapłanów, Wincenty Urban. b.p., Archiwum Archidiecezji Wrocławskiej.
- Terlecki, Ryszard. "Wielki wygnaniec. Metropolita krakowski ksiądz arcybiskup Eugeniusz Baziak." In *Kościół w godzinie próby 1945–1989: Nieznane dokumenty i świadectwa*, edited by Tomasz Balon-Mrocza and Jarosław Szarek, 30–43. Kraków, 2006.
- Turkowski, Stanisław. "Ksiądz Aleksander Zienkiewicz – wychowawca młodzieży – w mojej pamięci." In *Ksiądz Aleksander Zienkiewicz, kapłan i wychowawca: Sympozjum w piątą rocznicę śmierci, Wrocław 18–19 listopada 2000 r.* Edited by Maria Chomik, Maria Lubieniecka, and Jadwiga Wartalska, 39–62. Kraków: Bratni Zew, 2001.
- Urban, Wincenty. "30-lecie Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu (1947–1977)." *Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne* 15 (1983): 201–75.
- Wójcik, Stefan. *Katechizacja w warunkach systemu totalitarnego: Na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945–1961*. Prace Historyczne. Instytut Historyczny

- Uniwersytetu Wrocławskiego 15. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995.
- Wójcik, Stefan. *Ks. infułat dr Stanisław Turkowski: Lwowski duszpasterz na Dolnym Śląsku*. Wrocław: Stefan Wójcik, 1999.
- Zamiatała, Dominik. "Relacje prymasa Stefana Wyszyńskiego z ordynariuszami wrocławskimi w latach 1949–1974." In *Prymas Stefan Wyszyński i episkopat Polski*, edited by Rafał Łatka and Dominik Zamiatała, 125–44. Biskupi w Realiach Komunistycznej Władzy. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 2023.
- Zieliński, Zygmunt. *Kościół w Polsce 1944–2002*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2003.
- Żaryn, Jan. *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*. Warszawa: Neriton, 2003.

RAFAŁ MICHAELIS (KS.) – kapłan archidiecezji wrocławskiej; ukończył studia magisterskie na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu. Jego obszar badawczy obejmuje dzieje Kościoła na Śląsku, a zwłaszcza działalność rektorów wrocławskiego seminarium i wrocławskich biskupów pomocniczych.